

Rajoles noucentistes**Text: XAVIER ROCAS GUTIERREZ**

Rafael Masó Valentí / Joan Baptista Coromina Figueras

1913

Ceràmica amb decoració esmaltada

20 x 20 cm

Museu d'Art de Girona. Núm. reg. 15.233, 15.236, 15.239, 15.240, 15.243, 15.246, 15.249, 15.252

Fons d'Art Diputació de Girona

Les rajoles d'Athenea

Athenea fou un edifici solemne projectat per l'arquitecte Rafael Masó, seu de l'associació del mateix nom dedicada al foment de l'art i la cultura. Bastit l'any 1913 amb reminiscències de temple grec fruit de la composició de la façana, de volums rotunds i arcaïtzants amb un frontó pentagonal que presidia l'entrada de l'edifici o la mateixa porta amb frontó de coronament de coure repussat, va poder esquivar el possible anacronisme gràcies a la introducció de materials i tècniques propis de la tradició local, entre els quals, i molt especialment, la ceràmica vidriada.

La Gabarra, la fàbrica impulsada pels germans Coromina de la Bisbal (Joan Baptista i Alfons) i el mateix Rafael Masó, fou l'encarregada de manufacturar aquesta ceràmica, remarcable tant pels colors com pels motius representats i que mostra la destresa i l'ofici que tots tres havien anat acumulant durant els anys precedents.

L'encàrrec va suposar haver d'estudiar la viabilitat de cada peça, resoldre els problemes de forma, multiplicar els experiments per obtenir un color concret i utilitzar diverses tècniques per aconseguir els diferents motius decoratius. Va caldre confeccionar models i motlles de guix, analitzar terres de diferents qualitats, comparar i adaptar les fórmules recomanades per altres ceramistes. També es van haver de solucionar problemes de cocció fent proves, modificacions i ajustaments en el control del foc. Tot plegat va donar com a resultat les rajoles Athenea (entre altres peces), les quals varen suposar enriquir qualitativament i quantitativa el repertori de peces destinades a embellir façanes i interiors i una millora de les possibilitats estètiques (cromàtiques, formals i de composició) dels revestiments ceràmics d'aleshores.

Les rajoles d'Athenea

Fundada a començament de l'any 1913, l'associació Athenea fou una societat promoguda per un grup d'intel·lectuals gironins —significativament Xavier Montsalvatge i Rafael Masó—, dedicada al foment de l'art i la cultura. El seu edifici (inaugurat el primer de juliol de 1913), concebut per esdevenir el centre de l'activitat cultural de la ciutat —un veritable «saló de les arts»—, fou projectat pel mateix Masó i representa un magnífic exemple de l'arquitectura noucentista de corrent classicista i arcaïtzant que caracteritzarà l'obra de l'arquitecte durant aquests anys (Tarrús, 1982, p. 312). La introducció de materials i tècniques propis de la tradició local en la construcció, i molt especialment la ceràmica vidriada de revestiment manufacturada a La Gabarra (fàbrica impulsada pels germans Joan Baptista i Alfons Coromina de la Bisbal i Rafael Masó), permetrà, amb el seu contrast cromàtic, superar el possible anacronisme de l'arquitectura proposada amb una clara afirmació de contemporaneïtat.

Les diferents peces ceràmiques de l'edifici Athenea, dissenyades per Masó i produïdes pels Coromina, mostraran la destresa i l'ofici que tots tres havien anat acumulant durant els anys precedents i suposaran la culminació d'un procés de millora contínua iniciat el 1909 amb la Casa Batlle (el pinacle, els mussols, la garlanda), que arribarà a creacions tan extraordinàries com les rajoles de l'arrimador de l'escala de la Casa Masó (1911-1912), les mateixes columnes i rajoles decoratives d'Athenea (1913), els ampits, les portes i els plafons decoratius de la Casa Masramon (1913-1914), els arrimadors i la llar de foc de la Casa Cendra (1913-1915), el portal i els interiors de la Casa Casas (1915-1916) o les rajoles d'oficis de l'Escola d'Arts i Oficis (1916).

Un resultat excel·lent que comportarà, d'una banda, l'enriquiment qualitatiu i quantitatiu del repertori de peces destinades a embellir façanes i interiors i, de l'altra, un avenç en les possibilitats estètiques (cromàtiques, formals i de composició) dels revestiments ceràmics. L'ús de noves tècniques de modelatge (com els motlles de guix), la incorporació de noves màquines dins el procés productiu (premses, molins, galeteres), l'aplicació de noves tècniques decoratives (com el relleu i l'estergit) i l'actualització de les tradicionals (la llanterna, la trepa), la creació d'un repertori de formes inèdit fins aquell moment o les millores en els forns i el control del foc seran innovacions que aportarà La Gabarra a la nova ceràmica arquitectònica bisbalenca. I en tot aquest procés de desenvolupament i evolució, Joan B. Coromina es revelarà com el veritable pioner (Rocas, 2011, p. 274-275).

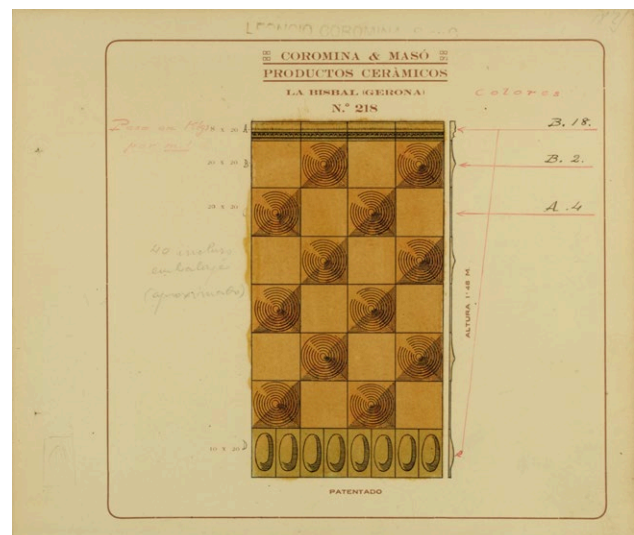
El nomenament de Joan B. com a professor-director de l'Escola Menor d'Arts i Indústries de Palafrugell a primers de gener de 1913 (Tarrús & Comadira, 1996, p. 108), comportarà que Alfons assumeixi el pes principal de l'encàrrec d'Athenea, tot i que Joan B. en farà un estret seguiment i participarà activament en algunes de les feines de producció. El resultat serà igualment molt satisfactori i suposarà la creació de tot un seguit de materials originals, remarcables tant pels colors com pels motius representats: el rètol que presidia l'entrada de l'edifici (realitzat amb rajoles de ceràmica fumada i lletres pintades en blanc), les pilastres de façana revestides de rajoles de perfil còncav i costats bulbars (de 30 x 30 cm) decorades amb la tècnica de la llanterna amb un motiu vegetal que simulava una planta enfiladissa estilitzada i els pedestals de façana i la part baixa dels pilars de la sala interior revestits amb rajoles de ceràmica vidriada que combinaven una rajola llisa amb altres set de decorades (totes de 20 x 20 cm), en una curiosa combinació de motius geomètrics (la rajola estriada, la rajola mugró), animals (la rajola dels cavalls, la del brau, la del cavaller), vegetals (la de la flor) i religiosos de gust popular (la del Sagrat Cor).

Rajoles, totes, d'un color groc rovellat molt intens o «assíric color», tal com el va definir Folch i Torres en una de les seves cròniques sobre Athenea (Tarrús, 1982, p. 312).

A finals de gener de 1913, Joan B. (amb la col·laboració del seu germà petit Leonci) ja es troba treballant en les rajoles d'Athenea: «Dema torno a la Bisbal, [...] donaré les plantilles i seccions a el Leonci, perquè'm faci els blocs de guix per als models de la Sala de les Arts [...]» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2232). A començament de febrer l'Alfons refereix a Masó que «[...] Tot lo del saló ba endeban!» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2231).

Totes les rajoles en relleu destinades a l'edifici Athenea (excepte les llises que foren realitzades a premsa) van ser manufacturades mitjançant la tècnica del motlle de guix. Aquesta tècnica de modelatge, juntament amb la premsa mecànica, serà la més utilitzada durant aquests anys a La Gabarra i permetrà aconseguir un grau de perfeccionament extraordinari. A mitjan febrer, Joan B. emprèn la producció de les rajoles: «[...] Jo la setmana entrant faré els models dels rajols del "Saló" i els portaré a La Bisbal per a que sigan enllestits tot lo depressa

Arrimador 218 de catàleg Coromina & Masó (1916). Terracotta Museu, núm. reg. 9464.

possible» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2233). El 19 de febrer la feina d'emmotllat de les peces ja està acabada i Alfons considera que «[...] La feina del Salò de ars pot quedà una cossa de primera» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2236).

Per al colorat de les rajoles d'Athenea, els Coromina utilitzaran les engalbes locals com a base i el vernís com a colorant i de cobertura. El color groc era el més habitual, amb engalba blanca i vernís de sulfur de plom barrejat amb òxid de ferro en proporció variable (com més òxid, més fort era el groc). Així doncs, per tal d'aconseguir l'assíric color tant característic d'Athenea, els Coromina van haver d'augmentar molt la concentració d'òxid de ferro a la mescla colorant. Per a l'aplicació dels colors, varen utilitzar les tècniques decoratives del bany per al fons i la llanterna per als detalls.

A començament d'abril només resta la cuita: «[...] Abuy disapte acabem de teni el forn ple i dilluns posarem foc, i si ens es possible la matexa setmana acabarem de coure lo que falta [...]» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2240). La troballa de les restes d'aquest forn durant les obres de rehabilitació del Museu Terracotta l'any 2008 permet confirmar que es tracta d'un forn de tiratge directe, popularment conegut com a *forn morú*, en el qual el repartiment del foc i l'evacuació de gasos era de difícil regulació i, per tant, l'èxit de la fornada depenia de l'habilitat i la destresa del fogater. La qualitat de les rajoles Athenea mostra, sens dubte, el gran nivell adquirit pels germans Coromina en el control de la cocció (Rocas, 2011, p. 282-283).

En una carta datada del 8 de maig, Alfons es felicita pel resultat «[...] Ja s'oposo que en Joan li degé parla de aquestes fornades que semblen fetes per art de encantament ja pot beuro ab las peses Athenea; an sortit uns carrous vermells que tot i sigent fets a la preistoria casi se poden posà à la primera den Ribó» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2245). Sens dubte, aquest Ribó es refereix a Sebastià Ribó, de Sant Martí de Provençals, llavors una de les manufactures ceràmiques amb més prestigi de tot el país i on l'Alfons hi feu una curta estada de formació: «[...] el tems que ja hauré pasat á casa de Ribó, no es mes que aprofitadissim, dons cregi que els i he pistpat tot lo prinsipal com son els forns, els motllos, la manera de fer el cairó [...]» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2131).

El 17 d'abril Rafael Masó abona a La Gabarra 665 pessetes per les peces de l'edifici Athenea (ACBE: *Fons Coromina: Dietari 1913*, p. 79), tot i que a començament de juny encara queda per enllestir algun serrell de l'encàrrec. Alfons, però, en una carta datada el 3 de juny tranquil·litza les angúnies de l'arquitecte i assegura que ho tindrà tot acabat en el termini acordat: «[...] Lo que demana per Athenea dema enviarem lo que estigi avuy no hem pas tingut tems. Pot comtar ab el meu viatja com estich per complir ab totom» (AHCOAC-G: *Fons Masó. Correspondència*, reg. 2250).

Athenea s'inaugura a principi de juliol de 1913 i ja des d'aleshores compleix amb escriu els seus objectius fundacionals, ja que programa un ampli ventall d'actes culturals de tota mena i de gran qualitat: conferències, lectures, concerts, recitals, exposicions de pintura i d'escultura... Masó, il·lusionat amb el projecte, no s'atura aquí i, al cap de pocs mesos, ja en planeja l'ampliació amb un nou edifici adossat que havia de ser l'Escola d'Arts i Oficis.

Al cap de quatre anys de funcionament, Athenea tancarà portes amb la dissolució de la societat, bàsicament per motius econòmics i per l'aïllament polític i social de què va ser víctima. L'edifici és ocupat per l'Escola Normal des del curs 1917-18 fins al 1965 i el 1971 se'n va enderrocar una part. Dissortadament, l'any 1975 l'edifici original d'Athenea i el que quedava de l'escola van ser destruïts en la seva totalitat (Tarrús & Comadira, 1996, p. 376-377 i 380). Les rajoles conservades al Museu d'Art de Girona, salvades de la destrucció, ens permeten evocar una de les obres més emblemàtiques de l'arquitecte, malauradament perduda i reivindicar-ne la importància.

Bibliografia

ROCAS, X. «Ceràmica i Arquitectura. Els Coromina, Rafael Masó i la gènesi de La Gabarra». *Estudis del Baix Empordà*, 30 (2011), p. 213-302.

TARRÚS, J. «El Noucentisme i l'obra de Rafael Masó, entre 1912 i 1917». *Revista de Girona*, 101 (1982), p. 307-315.

TARRÚS, J. & COMADIRA, N. *Rafael Masó, arquitecte noucentista*. Barcelona: COAC – Lunweg ed., 1996. 439 p.

Fons documentals

ACBE: Arxiu Comarcal del Baix Empordà
Fons Coromina: Dietari 1913

AHCOAC-G: Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Girona
Fons Masó, Correspondència.